

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'YINGA ASOSLANGAN
TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI.

Xaitova E'zoxon Baxrom qizi
Shaxrisabz davlat pedagogika instituti
E-mail: E'zozaXaitova2000@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yinga asoslangan ta'lim tushunchasini, uning nazariy asoslarini va amaliy tatbiqini keng qamrovli tarzda tahlil qiladi. O'yin — bu bolaning asosiy faoliyati bo'lib, uning orqali u dunyoni bilib oladi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va ijtimoiy normalarni o'zlashtiradi.

Maqolada o'yinga asoslangan ta'limning asosiy turlari, ularning bolalar rivojlanishiga ta'siri, pedagog tomonidan yo'naltirilgan o'yin shakllari va zamonaviy ta'lim standartlariga moslashuvi batafsil ko'rib chiqiladi. Dunyo tajribasi va mahalliy sharoitlar tahlili asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, o'yinga asoslangan ta'lim, bolalar rivojlanishi, pedagogika, ijodiy o'yin, didaktik o'yin, rolli o'yin, kognitiv rivojlanish.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'lim tizimi jahon miqyosida ulkan o'zgarishlarga uchramoqda. Yirik xalqaro tashkilotlar — UNICEF, UNESCO va OECD — maktabgacha ta'limni bolaning keyingi akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatining poydevori sifatida e'tirof etmoqda. Biroq an'anaviy o'qitish usullari, ya'ni quruq yodlash va passiv tinglab o'tirish 3–6 yoshli bolalar uchun samarali emas.

O'yinga asoslangan ta'lim (O'AT) dunyoning yetakchi pedagogik tashkilotlari tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng maqbul ta'lim metodi sifatida tan olingan. Bu yondashuv bolaning tabiiy qiziquvchanligidan kelib chiqib, o'yin faoliyati orqali bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun belgilangan maqsadlar doirasida maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan jihozlash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism: O'yin pedagogikasi XVIII asrdan boshlab alohida tadqiqot sohasi sifatida shakllana boshlagan. Friedrich Froebel (1782–1852) «bolalar bog'chasi» tushunchasini yaratib, o'yinni bolaning rivojlanishi uchun asosiy vosita deb ta'riflagan. Uning g'oyalari ko'ra, bolaning erkin o'yini — bu uning ichki dunyosini tashqi borliqqa proyeksiyalash jarayonidir.

Shveysariyalik psixolog Jan Piaje (1896–1980) kognitiv rivojlanish nazariyasini yaratib, o'yinni bolaning intellektual rivojlanishining muhim quroli sifatida ko'rsatgan. Piajening fikricha, bola assimillatsiya (yangi ma'lumotni mavjud sxemaga moslash) va akkomodatsiya (mavjud sxemalarni yangi tajribaga moslash) orqali o'rganadi, bu esa aynan o'yin faoliyatida eng faol amalga oshadi. Rus psixologi Lev Vigotskiy (1896–1934) «Yaqin rivojlanish zonasi» (YRZ) kontsepsiyasini o'yin nazariyasi bilan bog'lagan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bola o'yinda o'z yoshiga nisbatan bir necha yosh kattaroq bo'lib harakat qiladi — u o'yin jarayonida real imkoniyatlaridan yuqori darajada ishlaydi.

O'yinga asoslangan ta'limning asosiy turlari:

Erkin o'yin. Erkin o'yin — bu bola o'zi boshqaradigan, kattalar tomonidan aralashilmagan o'yin faoliyatidir. Psixologik tadqiqotlar erkin o'yinning quyidagi rivojlanish jihatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlamoqda: ijodiy fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalari; emotsional

regulyatsiya va stressga chidamlilik; ijtimoiy muloqot va hamkorlik malakasi; mustaqil qaror qabul qilish layoqati; tasavvur va ijodiy qobiliyatlar.

Yo'naltirilgan o'yin . Yo'naltirilgan o'yin pedagog tomonidan maqsadli ravishda tashkil etiladi, biroq bolaga erkinlik va tashabbus uchun keng maydon qoldiriladi. Bu o'yin shakli ikki komponentni o'z ichiga oladi: pedagogik maqsad va bolaning faol ishtiroki. Misol: yo'naltirilgan matematik o'yin. Pedagog bolalarga turli shakl va o'lchamdagi geometrik figuralar beradi. Bolalar ularni erkin tekshirib ko'rishadi, bir-biri bilan solishtiradi va o'z navbatida sondagi figuralarni hisoblaydi. Pedagog savol berish orqali matematik tushunchalarni mustahkamlaydi, lekin o'yin borishiga aralashmaydi.

Didaktik o'yinlar. Didaktik o'yinlar aniq ta'lim maqsadlarini ko'zlab ishlab chiqilgan o'yin shakllari bo'lib, ularda o'quv vazifasi va o'yin qoidalari uzviy bog'langan. Ular asosan quyidagi sohalarda qo'llaniladi:

- til va nutq rivojlanishi: so'z o'yinlari, hikoya tuzish, she'r o'qish;
- matematika asoslari: hisoblash, taqqoslash, tartiblashtirish;
- borliqni bilish: tabiat, texnika, ijtimoiy hayot;
- musiqiy-ritmik rivojlanish: kuylash, raqsga tushish, musiqa tinglash.

Rolli o'yinlar. Rolli o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ayniqsa muhim bo'lib, ular orqali bola ijtimoiy rollarni o'rganadi, his-tuyg'ularini ifodalaydi va empatin rivojlantiradi. «Do'xtir», «Sotuvchi», «Uchuvchi» kabi syujetli o'yinlar bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi va turli kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

O'yin muhitini tashkil etish. O'yinga asoslangan ta'lim muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun avvalo mos o'yin muhiti yaratilishi zarur. Pedagogikada bu «tayyorlangan muhit» (prepared environment) deb ataladi. Montessori pedagogikasi asosida shakllantirilgan ushbu tushuncha quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- xavfsizlik: barcha materiallar yosh xususiyatlariga mos, zaharli bo'lmagan, o'tkir qirrasiz yo'q;
- mavjudlik: bolalar barcha materiallarga mustaqil yeta olishlari kerak;
- tartiblilik: har bir narsa o'z joyiga ega, bola muhitda mo'ljal ola oladi;
- estetika: chiroyli, tartibli, tabiiy materiallardan foydalanilgan;
- boylik: turli ta'lim sohalari qamrab olingan.

Pedagogning roli. O'yinga asoslangan ta'limda pedagog an'anaviy «bilim uzatuvchi» rolidan «rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi» roliga o'tadi. Bu o'zgarish pedagogdan yangi professional ko'nikmalarni talab etadi.

Kuzatish va baholash. O'yinga asoslangan ta'limda baholash an'anaviy testlash usullaridan tubdan farq qiladi. Pedagog bolani o'yin jarayonida kuzatib, uning rivojlanish darajasini aniqlaydi. Bu maqsadda quyidagi metodlar qo'llaniladi: portfolio (bola tomonidan yaratilgan ishlar to'plami); kuzatuv daftar (pedagog qaydlari va fotosuratlari), hikoya yozish ((learning stories) alohida o'rganish lahzalari tavsifi); bolalar konferentsiyasi (bola o'z ishini taqdim etadi). O'yinga asoslangan ta'lim bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv rivojlanish: bolalar mazmunli o'yin faoliyatiga jalb etilganda ular har qanday turdagi o'rganishga ko'proq ochiq bo'ladi. Bu holat miyaning ishlash mexanizmi bilan bevosita bog'liq — o'yin paytida prefrontal korteks, gippokamp va amigdala bir vaqtda faollashadi, bu esa yangi bilimlarni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishni osonlashtiradi. O'yin orqali bolalar mavhum tushunchalarni o'zlashtiradi, fikrlarini ifodalaydi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'yin — bu dam olish emas, balki kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishning muhim qismidir.

Til va savodxonlik rivojlanishi: o'yin, ayniqsa syujetli o'yin, til bilan ko'p jihatdan o'xshash — ikkalasi ham ramziy bo'lib, ijtimoiy muloqotga asoslanadi. O'yin jarayonida bolalar yangi so'z va iboralar bilan tanishib, ularni amaliyotda sinab ko'radi hamda o'z hikoyalari aytib berish uchun tildan faol foydalanadi. Amaliyotda bu shunday ko'rinadi: do'ktor-bemor o'yinida bola «davolash», «dori», «harorat» kabi tibbiy atamalarni o'rganadi; bozor o'yinida esa «narx», «qaytim», «miqdor» so'zlarini tabiiy ravishda qo'llaydi. Bu passiv so'z boyligini faol nutqqa aylantiradi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish: bu soha o'yinga asoslangan ta'limning eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan yo'nalishi hisoblanadi. Tadqiqot davomida kuzatilishicha, erkin o'yin jarayonida bolalar do'stlari bilan muloqotga ko'proq moyil bo'lib, hatto tanish bo'lmagan tengdoshlari bilan ham hamkorlik qilishga tayyor bo'ldi. Interventsiyaning uchinchi haftasiga kelib bolalar o'z do'stlik doirasidan tashqaridagi bolalar bilan ham ishlashga ko'proq tayyor ekanligini ko'rsatdi. O'yinga asoslangan muhit kattaroq yoshdagi bolalarga muhim ijtimoiy ko'nikmalarni tabiiy, xavfsiz va qiziqarli sharoitda rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, erkin, strukturatsiz o'yin bolalarni ijodkor bo'lishga va o'zlarini qanday eglashtirishlarini o'ylab topishga majbur qiladi - bu esa mustaqillik, tashabbus va o'z-o'zini boshqarish kabi hayotiy ko'nikmalarni shakllantiradi.

Jismoniy rivojlanish: o'yin bolaning yirik va mayda motorikasini bir vaqtda rivojlantiradi. Mayda motorika rivojlanishi ko'z-qo'l muvofiqligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mushaklar, nervlar va miya bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Masalan, lego yig'ish mayda motorikani, sakrash va yugurish yirik motorikani rivojlantiradi. Bir tadqiqotda lego o'yinlari bilan shug'ullanish bolalarda mayda motorika rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Amaliyotda uchraydigan to'siqlar va ularning yechimi: O'yinga asoslangan ta'limni maktabgacha ta'lim muassasalarida joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Ushbu muammolarni aniqlash va ularga samarali yechim topish tizimning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi. Ota-onalarning tushunmovchiligi. Ko'plab ota-onalar o'yin vaqtini «bekorga sarf qilingan vaqt» deb hisoblaydi va farzandlari maktabgacha muassasada o'qitilishi o'rniga o'ynayotganini ko'rganda tashvishlanadi. Yechim: Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar, ochiq darslar va ilmiy adabiyotlar bilan tanishtirish muhimdir. Pedagog ota-onalarga bolaning o'yin orqali qanday o'rganayotganini aniq misollarda tushuntirishi kerak. Masalan, qum bilan o'ynaydigan bola aslida qo'l motorikasini, ijodiy fikrlashni va hatto fizika asoslarini o'rganmoqda.

Resurslar va moliyalashtirish. Sifatli o'yin muhiti yaratish uchun moliyaviy investitsiyalar talab etiladi. Biroq cheklangan byudjet sharoitida ham zamonaviy o'yin muhiti yaratish mumkin:

-tabiiy materiallar (toshlar, qobiqlar, yog'och parchalari, qum) — bepul va samarali;

-ijtimoiy sheriklik: mahalliy korxonalar, ota-onalar yordami;

-kutubxona modeli: materiallarni almashib foydalanish.

Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi. O'yinga asoslangan ta'lim metodologiyasini to'liq tushunish va amaliyotda tatbiq etish uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlik ko'rishlari zarur. Bu muammoni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi: kasbiy rivojlanish dasturlari va treninglar; mentor-stajyor tizimi (tajribali pedagoglardan o'rganish); professional hamjamiyatlar va o'zaro kuzatuv; xalqaro tajribani o'rganish (Finlandiya, Singapur, Yangi Zelandiya modellari.)

Xulosa. O'yinga asoslangan ta'lim — bu maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosan tabiiy, psixologik jihatdan mos va ilmiy asoslangan ta'lim yondashuvi hisoblanadi. Dunyo bo'ylab

o'tkazilgan yuzlab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin orqali o'rganuvchi bolalar kognitiv, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishda an'anaviy metod bilan o'rganuvchi tengdoshlariga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo'lmoqda. O'zbekistonda maktabgacha ta'limni rivojlantirish strategiyasi doirasida o'yinga asoslangan ta'limni keng joriy etish zarur.

Buning uchun: milliy o'quv dasturlarini o'yinga asoslangan metodologiya bilan uyg'unlashtirish; pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish; maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'yin materiallari bilan jihozlash; ota-onalar bilan hamkorlik va xabardorlik dasturlarini yo'lga qo'yish; milliy tadqiqot bazasini kengaytirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash. Ushbu maqolada keltirilgan nazariy asoslar, tahlillar va amaliy tavsiyalar maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari, metodistlari va boshqaruv xodimlari uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishiga umid qilamiz. O'yinga asoslangan ta'lim — bu kelajak avlodning dono, ijodkor, insonparvar va mustaqil shaxs bo'lib yetishishiga mustahkam poydevor qurishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Froebel, F. (1887). *The Education of Man*. New York: Appleton.
2. Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. New York: Norton.
3. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Hirsh-Pasek, K., & Golinkoff, R.M. (2003). *Einstein Never Used Flashcards*. Rodale Press.
5. Montessori, M. (1967). *The Absorbent Mind*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2022). *Maktabgacha ta'lim davlat standarti*. Toshkent.
7. UNICEF. (2018). *Learning Through Play: Strengthening Learning through Play in Early Childhood Education Programmes*. New York: UNICEF.
8. Singer, D.G., & Singer, J.L. (1990). *The House of Make-Believe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Hakkarainen, P. (2008). The challenges and possibilities of a narrative learning approach. *International Journal of Educational Research*, 47(3), 109–119.